

ХҮНДУЛУГ ШЕРИГ-ООЛ ДИЗИЖКОВИЧ

Россия Федерациясынын Конституциясынын Хүнү-биле Силерге сегкилим ханызыдан байыр чедирип олур мен.

Б. ЕЛЬЦИН.

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 138 (15822) ♦ 1996 чылдың декабрь 17, вторник ♦

Ат салган шагы 21.20. Сапар өртөз 500 рубль.

Президентиниң ажыл-албаны

КАЧЫК: хөртүк харга муңгашталза - даа...

Республиканын муруну зооаанын кожуунарынын деңсээрине келергей уугу хар дүшкени-биле...

ка нарын болуп турар. Бичангаш малдын калдарын хоюн оон чавыс черде ала-незинин аалында алпарып...

те көдөз чон дыка өрзөн. Чүге дие, малчынарның хой кезин чедир тутунмаан бажың иштинде майгын тик...

Биче сайгарылга адырының бүдүрүлгелери чээли курлавырларын эгидер талазы-биле хемчеглер дугайында

Тыва Республиканың Чазааның Айтышкыны

1996 чылдың декабрь 2, № 100-р Кызыл хоорай.

1. Сайгарлыкчы ажыл-чорудулганын деткирип талазы-биле Тыва Республиканың Чазаанын чанында фонд чедир...

Президент бо удаа Кызыл хоорайга вертолет-биле ужурашкан, тайга черде турар эн-ырак Качык сумунага барган.

Ш. Д. Ооржак алат ажыл-агыйларын камсыз кылыр чоруну аныктай берген. Ш. Д. Ооржак алат ажыл-агыйларын камсыз кылыр чоруну аныктай берген.

Кожуун чагырамын дарагы Е. К. Калай-Хоо ук кожунага уруг дуунаң чедир турары доош өөрчүлгө...

2. Биче сайгарлыкчы бүдүрүлгелери чээли курлавырларын деткирип талазы-биле...

Президент өгүдүрүн берген. Ш. Д. Ооржак уруг-лавын аш-чөм ханыларга таамак болгаш илжик байдалдары актир дээрин Ш. Д. Ооржак алат чорун тургаш мелептер.

Чурттага болгаш социал адырын өскөдөө объектирин турар, ажылгала киндерине мына араг ажыл-агыйлар Кунгаа Буевич...

Ол хун Кызылдан барган теранет өмүк Належда Сокур-осолона Ооржак чуртакчы чонун, школаны уругларын хөрөн дынап...

Виктор КАРА-САЛ.

Президент сокулдаларына уткунтур

ШИИТПИРНИ ЭДЕ КӨРГЕН

Дуга ТР-дин Топ сокулда комиссиянын ээлчек-чылдыг туралы болгаш Хүнү чуртунга 17 айтырыгын сайтып чыгаргандык.

Тыва Республиканын Президентиниң албан-дужаала адында кандидат кылдыр депширлерин талазы-биле сокулдуктарын эгелекчи болуктерин бүртүкчөшкенин хуралга чоруткөн.

ТР-дин Президентиниң албан-дужаала кылаачыларын бирөөсү кылдыр Тываның херекчилер эки дегинин дарагы Хонук-оол Доржович Монгушту эгелекчи болуктерин бүртүкчөшкенин хуралга чоруткөн.

Топ сокулда комиссиянын хуралында комиссиянын дарибиле К. Теовкин А. П. Дамба-Хууракти ТР-нин Президентиниң албан-дужаала кандидаты кылдыр депширлерин бүртүкчөшкенин хуралга чоруткөн.

Надежда МОНГУШ.

«МАЯКТЫН» ЧЫЛЫГ-ЧЫРЫ

Өрткөз воскресение Тыва Республиканын Президентиниң Ш. Д. Ооржак араг ажыл-агыйларын камсыз кылыр чоруну аныктай берген.

Шудукчу Зоя Намырайнның «Тыва черим уяңылыг» депширлериниң адында кандидат кылдыр депширлерин талазы-биле сокулдуктарын эгелекчи болуктерин бүртүкчөшкенин хуралга чоруткөн.

Хойлузда көрүнгени-биле сүлүктү шийтирип Топ сокулда комиссияныга албан-дужаала кандидат кылдыр депширлерин бүртүкчөшкенин хуралга чоруткөн.

Номчукчуларга немей тын, натып каар чүүл болза Президент албан-дужаала адында кандидат кылдыр депширлерин бүртүкчөшкенин хуралга чоруткөн.

уелерде бо талазы-биле элөөн ажылдар кылдынын чоруткун, саймашкын кылдыр чурат чамдык киокилер чымылгатынган.

Шудукчу Зоя Намырайнның «Тыва черим уяңылыг» депширлериниң адында кандидат кылдыр депширлерин талазы-биле сокулдуктарын эгелекчи болуктерин бүртүкчөшкенин хуралга чоруткөн.

Хочун артист Дамба, Ложжы Саттын талаанын уян үнүн чык аныккаса болуп кылган «Тоочукту» депширлериниң адында кандидат кылдыр депширлерин бүртүкчөшкенин хуралга чоруткөн.

Ажылгалай айы-биле уелерде бо талазы-биле элөөн ажылдар кылдынын чоруткун, саймашкын кылдыр чурат чамдык киокилер чымылгатынган.

5. Тыва Республиканың Чазааның чанында сайгарлыкчы ажыл-агыйларын камсыз кылыр чоруну аныктай берген.

«Саян» ансамбли бо чээли Иглия, Шейдияр чорудулганын деткирип талазы-биле Тыва Республиканың Чазаанын чанында фонд чедир турары доош өөрчүлгө...

«Саян» ансамбли бо чээли Иглия, Шейдияр чорудулганын деткирип талазы-биле Тыва Республиканың Чазаанын чанында фонд чедир турары доош өөрчүлгө...

«Саян» ансамбли бо чээли Иглия, Шейдияр чорудулганын деткирип талазы-биле Тыва Республиканың Чазаанын чанында фонд чедир турары доош өөрчүлгө...

ТЫВА ЧЕРИМ, дыңнап ханмас Ырлыг-шоорлууг

Тываның Күрүне филармониязы декабрь 14-те чаа сезонун ажыткан

ырларын ырап турган болза, ол ам тыва улустун ас чогаалыга үнелген. Тыва Республиканың алдарлыг артисти Монгуш олар-биле...

чеже көргөн, ыңчалда-даа чөгөл төтөс, катап-катап ойнап-ла турар, а көрүкчүлөр бисер оюу болуштуруп биле хуулаш апта турар биче Филармонияны «Тоолдар театры» (уудрукчузу И. Тарханова) бо удаа «Кызыл бөрүчүгештин» үзүндүсүн чүдүлгө атыр чараш алаар дээрине бүтүрелди. Моон мурнунда «Саян» ансамблинин чыдаачызы Софья Кара, оон «Саян» болдукте кол ыраакы апарган база бир аныктыг болганын көрүкчүлөр эскерген бээр. «Аян» (уудрукчузу Е. Ооржак) ансамбли база колуна чаа анык артистерден тургустунган болган сенгага көстүрүп шийди алаар репертуарынын чааны-биле озаат болганын айтыр алаар. Моон мурнунда бо ансамблинин ыраакылары унун тыоттары алган (фототармак) ыраакы турган болза, ам чүдө боттарынын үнү-биле чонго бараан болуп турарын чаа бир уугу бачым деп чыгарал болур.

РЕДАКЦИЯНЫН ПОЧТАЗЫНДАН

А ЖЫЛЫНГА БЕРДИНГЕН

Башкы... Во сесту алпарга, уткамы ханы, эрг... хулдуктедлер дээрин кичи бурзу билдр...

Л. Т. Марченкону кылмыс чорудуп келген акжылдарын дугайында солунардан, «Башкы» сөткүүдүндөн томчадан, оон акжылдыга манаа, ханы бердинген билген мей...

ТӨӨГҮНҮ - СУРЕР

Алдан-Маадыр сумузуун дөңсөөсүргө эге чада шко... лаазы 1941 чылдын 9 айда ажыттыган. Оон бээр мугур...

Башкы кижиян ажылды... пин акжылдарын болгон оон төмөндөгү тодаларын берге. Ол медреселер болурун...

Ажыл-ишчи кижилер

КЫМГА-ДАА АЖЫКТЫГ

Кандык кыргызда үдө ажилга кызымак кижилер бе... бергенге торубас, чонунга даа, болууга даа кызым...

САРЫШ-СЕТКИЛДЕН АЙТЫРЫГЛАР. АҢАА ХАРЫЫЛАР

Межегей суурга оон чурт... танкылары ортумак школа... нын хуралдар алынга чыг...

Суурнуг бөгүнгү

амыдыралы

манаа кивер арга чок чүвө... болганда, ам манаа элөөн... кеп иштин көрөлү.

Семдер-оол МОНГУШ

Чамдык кижилердин айлаар... шаг-уени бактар, аш-че... мек-биле хандырбаан дөш...

Оржаак ОУЧ-ООЛ

Кут-ажылдын хоочуу.

Талда «Суму чагыргазы, ка... дэде ном сандары, тогуз... ке библиотека. Оларнын...

Май ДОНДУП

чорудулаанга Хайдын... Угөр-Даанын өрөнкичизи чо... раан Шема-Тергиини (Няма...

ЧЕЧЕКТЕРНИ САЛГАН

Декабрь 15-те дүштөнүн 2 шапта Кызылга... тыла литературанын жогжуу... кирген ССР-ин Чогаалчыл э...

Урапа ЕАЗЫР ООЛ

ЭЩ-ӨӨРҮМ МУРНУНДАН

Эртен чайны сокка алыс... кыш, хәркеке аар дегдиреш, Сут-Аном омбеттегине чы...

Манаа ол эмгелген дүг... ын чыккан чугаалакалым. Мы... да өздөрдө хой эвес чү...

БАШКЫ-ЮБИЛАР

Бо чымын урап чүүд үчү... лисейини башкыма Алла И... колавана Саратовка ук...

УШ АҢГЫ ЫЛГАЙ АДАП ТУРГАН ДЭЭР...

Даа кожуунун үлдөсүн... чурттанкылары Монгуштар... дээрин билдирет. Хоочу...

БИБЛИОТЕКАДА БАЙДАА

Төс-Хем кожуунун Сама... гадай суурнун тогузунче... библиотека четкында 8 ном...

Библиотека четкыз чон

ортузунга культурамасселд... ажалынын доктормал кылпн... чоруду турар. Бирги чартк...

Монгуштар дугайында сактышыкын

Ортун-Даа деп кыжа солаан... сөөлүдө оон биче думмаан... Бие-Даа ноин дужууге...

Хайдын (буурду-ноян) До-дамый-Хаа, Доом-Хаа, Нор-ду-Хаа дээр халдарыг, кай...

КУЛЬТУРА

ТАҢЦЫЛАП САМНАП ОЙНАА...

Чоокта чаа Сүт-Хол кожуунун Култура бажынына «Таңцыйлап самнап ойнаа» таан чараш Сүт-Хол кы...

ЧОГААДЫКЧЫ КЕЖЭЭ

Бө неделяда Улуг-Хом кожуунун Шагаа-Арыг Култура бажыныга Илья Моховтун роби...

КОМПОЗИТОРЛАР КЕЖЭЗИ

Декабрь 20-де Култура кино болгаш турма яамызынын концерт залыга Чаак болгаш Кул...

КОЛЛЕГИЯ БОЛУР

1996 чылдын декабрь 26-да ТР-нин Култура кино болгаш турма яамызы бо чылдын кылган чоруктан ажыдарында түн...

КОНЦЕРТ-КЕЖЭЭ

В. Кок-оол аттыг хожумчи театрынын артистери адыктарга Чаа чылга уткуштур солу...

«САПЫКТЫГ ДИНС»

Бо хунарда театрыны орус бөлүтүн артистери «Салыктыг динс» деп шийин белеткек ажыдарын доозун турар. Ук шийин уруулар кышкы дыш...

МЕДАЛДЕРИ БИСТЕК КОРПОРАЦИЯДА

Медальдери бистек корпорацияда иже Урала БАШЫР-ОДИ, ОМЛА САИ, ДАГАА бекеткезге.

ЧАРАШ БЫРЛАРЫ УТТУНДУРБААН

Декабрь 21-де Тыванын Кургане филармониясы «Тыва айлан кужуус» деп санап чорурдуусу Каражык Намзатовна Гунзукту ажал-амыдарындагы турсактаан сак...

АНИЖАК АРТИСТЕРИНИН ХОЖУУНАРЫН УТАЙЫН

Анижак артисттеринин хожуунары утайын, улусчу чонунга оларнын дугайында сактышкынарынын чылым-биле сонеп чорурук бир онаа чуул деп көөр апар.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканын Чааа болгаш «Шын» солун редакциязынын коллективин.

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА.

Солун чегедаа 5 наара үнөр Хемчазы: 2 парала ама.

Уран чуулдун кижилери БИЙИР, БУДУУН ХОЛДАН САЛБААН

тагыны анаа-ла «хову кежир» ажа халый бербөөн. Аныяк Ян-оол уран чуулду: делегейге шымын кирерини эгезинде-ле, Тыванын чырык угаанын оолдары-биле салым-чолун холбаан. Ол Кызылдын ийн дугаар школаын дооскап-ла ном үндүрер чеге ажылдай берген. Бичан анаа чогаалчы акылдары С. А. Сарыг-оол, С. В. Порубо, О. К. Сагаан-оол, Л. В. Чадамба, М. В. Кенин-Лопсан болгаш окселе-лер-даа ажылдап турган.

Тыпография биле ном үндүрер черин чырыкче үндүрер чуруктары харыялаар кылдыр Мичоинский деп орус кижини томуйлаан. Ян-оол анаа дуадакчылап кирген. Бичан чурурунун ар-гарыны шоогуз билбес турмуз-ла, номнарда, солуннарда парлаар чуруктарыном шам-бале шала шугумчулалыг көрүп турган мен — деп, ол ам сактып чугаалап ора, суралгыч чурукчу чоран И. Ч. Салчак-биле баштай танышканмын бааа доктаама: — Далай шеринге чораш келген чаа чурукчу оол бар дизи берген. Оон дооран-на башта-рынын дугу дыдыраш, чуга-жак ак шырбылгы, шилте-дек, ортумак сыныгы, орус-таары кончуг, чараш эр-биле таныш-коруп апарган бис. Чуран ажыдарынын оон чоруту Иаанга коргузап эгезилем.

Биле катан партия кижигеринин аякы хуралы болуп турда, оон башкары эртенде турган Васильев Фадеевич Дегинин Ян-оол Чолаак чурунтарга, оон чанынча орган Салим Сүрүн-оол чогаалчынын оонун ийни Октуй убай көрүп калаш, магатап көрүп орган чурунун Норбу убайга тудуккан. Оон ол чурук улашса-улаш-

са, президиум столунга барган. Кымыл ол! — деп айтыргыны харызым Я. Чолаактын болгаш дүшкөн. Хурал тонген сонда, Васильев Фадеевич «буруулук» кижини болууду кабинетинде кыптаргып эжелтеш, мынча дон: — Сөзү, дунмам, холудуа хой алдын бар-дыр. Шыктык тыва черини алдаржы-лык, мөгкежиги болур ар-галыг оол-дур сен. Сөзү дегимке черектер. Даарта бааа менер дужерин ут-ла шүмө.

Удаваанда, шымап-ла, нам дарага В. Демин соглоон сөзүмүз эг болуп шыдаан. Тыванын Чурукчулар эвиле-дини баштаар чери сонгаар, Саан акжир ийн кижини өөредип аргалыг болган. Ян Чолаак далай шеринин даямчымын Иаан Салчак биле кып-орук-суур чорур ар-ка-конекти ийн дегне үшкө-көп, атобустан, дем-орук-тор чаараш, өөрини черинге дөрт хонгап четкен. — Иаан 15 харалыг турдум — дигеш, ол удааа өөредилгени ара калкынынын чылдагынын тайылбырлай-дыр. — Орус дылга бурый берген мал ышкаш, ону чу-гаалап покшунур туржук чо-руске кизи болум. Мээн-беле калы барган калган эжим Иван Чамазович оул-дуруп турда, өөрини тур-дум. Ол хирезинде чуругаа ажылы акылдар, башкыла-рынын беши мактар турду. — Саан артыне сургуудал чорткан Ян-оол дил билбес-инге чегенеш, чыл-ла чет-пейи, аалынга чанып кел-диш, школага чурук башки-лай берген. 18 харалыг тур-ган, Тес-Хемлек шеринге алтыныкан. Шериг алба-нында татык-ла үш чыл ал-ды ай болгаш, халажыры-нын муруну чарында, чу-рулга ушмилдешинге, өөре-

нип турган башкыларынче, Свердловскиге чагаа биз-жөөн. Четтикпейи манай турган харызынга чедип көзүни дындаткан. Ам чүү боор, шырак орустат билер апарган солгай ар аалыч-лаа чанмай, шериг көви-даа ужулбай, совет курун-ин Н. С. Хрусев баштаан уеде ушмилдешинге катал өөрини кирипкен. Я. Чолаак ушмилдешин доозар-доозар дооста кызыл дипломун эдилекчизи болуп, күрүне эки-заменерин чүгө бештерге дужагаан. Оон дооскан соон-да Репин аттыг академияга улаштыр өөренишшаан, ажылдаш, көзөк үе эртеке-де, төрөн Тыванынче эгп келген.

Ян-оол Чолаактыг чурукчу намгарына чаа үе-чаа аяктыгынган. Найбасыл Кызылда келгеннин баш-тайы чылдарында доозуку-школага, уран чуул ушмил-дешинге, Политиктиг чыры-дыктын бажынынга баш-кылап каанкап үелери тур-ган. Республиканын хожум-чи театарыга хой кеп-син-ини кандыг национал хе-вирлиг болурун өскертпип, чараштыр чуруп турган, ону көргөн тыва кижиге калжак-ла утундулаган, чаптанчыг чараш, баштак чаныгы, чо-ран черинге хойну хөгел-теп, каттырткан чорур хог-луд-баштак В. Ш. Кок-оол артист-биле чок таныжа берген. Чөпө мерген угаан-дыг, эртен тогууну эки бил-лиги хоочун артист аякы чурукчуга орук айтыкчы сылдымы болуп, аяктыг сүм-өрни берген Я. Чолаактын профессионал билг-мергелитин улам байыткан. Я. С. Чолаактыг чогаалчы-чы ажылында телесцене-ге чөөрби чыл чедир ажы-дааны кол черин ээлеп ту-рар. Ол — тыва телесце-ниенин бир дугаар кол чу-

рукчузу. Ужен чыл бурун-гаар ак-көк экраннар Тыва-га чайнап эгелеп турда, Кы-зыл хоорайга телесценелуг каш-ла саныг бажынар турган. Радио бажыны безин туттунмаан.

Иаан, телесцененин баштайгы аяктыгына ху-неринде, илалыга туржучу-ларга аржак-ла бажы-чымыг ажал хуниери турган. Эге тирлери, орус, ты-ва дамчытгаларын хой саныг ожекеттиг чуруктарын ой-шаанда дужаар, мулат-фильмер ужуктери чогаа-дыр, студиянын иштиги каас-талгазын хуниуг чыгып чараштыр. Холуун үжүү дедини онаа, кончуг дүрген чурур Я. Чолаак ол бүгүгө шыдашкан. Бичан телесцене чуулга ак, кара өңгө көрү-зүп турган үеде ол.

Дамчытгалар эгелээр муруну чарында шийит-тинген төме эугаар улуг картоннарга студияны дол-гандыр каастап чурур. Ян-оол Санчатович кол тургу-зукчу, чурукчу киж болган, да, чүктүң аары ыянал-ла онаа онаажык болбайн ан-Чолаак элөөн каш чылдар эрте бергенде, чуртун най-сылыг Москвада Останки-ноууд Тел телесцененин чогаалчысы ажылдакчылар-ын билг-мергелитин бе-дилдип, практиктиг дузаны чедирип эгезген. Я. С. Чо-лаак баштайгы удааа Ле-нинградтын (Санкт-Петебург-ти) телесцененин, оон соонда, Москвада Останки-ноууд практик үезинде аяк-тыг солун чаа чуулдери көрүп, билги, шыгызын ап, ажылынга ажылдап, дамчы-таларынын шынары улам эжиштин.

Талантыг чурукчу ол-да чылдарга хостуг шакта-лаа ном үндүрер черин чыгылгыры күүселип, дыка хой уран-чечен номгарын

постереге сөзүлгелер би-жип, улуг марылдаалар-нын чарлаларынын эски-ниги типографияга парлаар кылдыр белеткен турар. Бодуун хып дон чалым чылдарында-лаа, кырыккап орап хуниеринде-лаа бийир, будуун холдан салбас кы-мак ишти, «Чалым Тыванын хуниеректиг өртөн» деп ат-тыг ажылды бизже кызыл дипломун эдилекчизи Ян-оол Санчатович Чолаак бисти-нин аравыша ат-сураа алгы-лаан, билгениме чурукчу бо-луп, тар-лакшы чаныс орап, ораи-савылар, алган каалай, ажал-тогу биле шак-ла мынчаар амылар, чурт-тап чорур кизи чүге ийи. Ок, Ян! Чүү деп чүү дээр! Одержи-ле келген бис

ийи. Элээрде кымдан чөптүг Одерди чанык көрүп келим. Чалым шаамыс утпаан боор сен Дөзүн билбейи тешеткин, Төөрөп-ле чорлуус чоп. Чамдыктар дег думчуун болап, Таарыштыр чурттаан болса, Чаржычмын деп шоотурбас-лаа, Чалаг кайын чорур деп бис. Таарымнаан сеткил-хоонуг Даргаларга хемчег алып, Арагынын ажыг доуну Арай орай эскеринин. Тарып алыа үнүш эес. Талантыны калчактар аан. Чурруу, бижир колларымыс Чуртталганы каастап келген. Хөөрүе мени баштай Хөмөр дизи соорту берсе, Хөмүкү эжим, тувексимней Хөрээм чуррун сомпан Далам САЛЧАК.

Иениң хомудалы Манап-ла олур мен...

Төөгүнүн балалчак ариннары

АДА-ӨГБЕЛЕРИМ САЛЫМ-ЧОЛУ

(Уланчыгач, Эгем № 136 «Шыгала»)

Мээм бо төрөн черимде Чалаанач Устугу-Хүрээнин дугайында маапа чугаалавас артам чок.

Балжыг Буудла Шахъя-мун бурган башкынын алыс шымын, ошур-мерген чы-рык өөрини Идиялга Тибетке (Гонут) боларып, Кы-лат, Моол таварып, бурчугу Таиды «Урнайга Тывааынга чертереп турда Чалаанач Устугу-Хүрээни ук тогузуну дег улуг өгбөм Езугу чыгы-рымчынын кудизи болуп Даа кожуунун, Хун нояны Хай-лыг-Тер-Даа Имиданчугу удурдуулаш-биле 1908 чыл-ды тибет төлөндөп баугаар, кыдаг ушсөөрлерге тутту-рун улуг үчүлүн бүдүрер. Ол үеде Устугу-Хүрээге лама-башкы хуулган Лопсан Ча-мы камбынын ириктигери-биле, ол-ла хүрээни кескип, хилин дөң аяктыг лама-башкылары улуг жөргү, да-гыдалар, хүрээ хуралдары хураап, ном-судур номчу-п, чыгаар боду бээр хай-бача-тардан кижилерин ады-бур-тары, ала-оравын, чер-чур-гун арылгып, баш буршарал-оолга улус-салдыг четтир-тип туралар. Тыва-Тыва-зындык бугу-ла бугу, бур-зүндөн салым-чоланын эгез-ди оолдар Устугу-Хүрээге көзп өөренип, шывалар хуу-рактар апарып, ыдык бурган-ны чырык номналын төвүт, моол ылдырга шаажинде, эге белгилерин шыгызын ап турганар. Бир эвес амбы-үеге хамарыштыр чугаалаар болза, шажын-чүдүлде тала-мы биле бистин аякы-оскен, верише хамаянчок, улгалы берген кижилеринисте беши ыдыктыг чүдүл чок деп бо-лур. Тыва улустун ала-бө-лөрүн дөңөп, салым алганы бунуныг болган ийжинг чо-руу шугуз уттундурган деп болур.

Оон бир чылдагына үжөк аялдар үезинде Тывага эмни эртерип «Хувискаалчы» бер-ген дүмбөй кыялар шажын-чүдүлгө биле шымын ора-нуу-бууру, Чалаанач Устугу-Хүрээни, Балжыктыг хомушчулар хүрээни, Алаш-тын Сүбүк хүрээни дөңөп, оон-лаа өске Тывага турган хүрээ-хиттерин үчөп, ша-жыныг бугу-бүдүн ном-санынын өртөдиги, Тыванын

бурунгу хожуудешинге нап-чаар-лаа аякык улуг когарал-ды чедирген.

Тыва феодалдыг үе-чала-га турар үеде Барыкта хо-мушчулар хүрээни үстүлдө бижээнин Кенден акымчы алааы хомушчуларын Езу-ту чыгырычмын, оон калы төрөн дунмаа — мөн ир-ган-ачаа Хомушчу Манчын. Мээрке үдөлдөш тургускан-нар. Ол хүрээге кырган-азамыны нады төрөн аякы-лары лама-башкылар барган болуп турганар. Кенден акым болуп бижээни ол хурал-ге майында болза, шажын-нын ном-судурун оон эгелеп өөренип сагып четтирген. Оон алааы Езугу чыгырычмын Хо-мушчулар сумуулан төлөз болуп, бугу Тыванын улус-тун Топ Човудешини (Ча-аанчы) кеңигунүгө со-гулду чораш Соодалык деп өгбөмүн маалым, эл-хөргө-нүзү хавыргаш, оолдары Дакпай, Көптен-Сүрүн, үчү Дажы-Суу оларны катан Эр-зияне шолчүкен. Олар шо-лугта Тарлашкын, Бай-Дак-вискаарыга чурттал чо-раанар.

Улуг өгбөм Езугу чыгы-рычмы анаа мөңгөп хоорү Биче Хайрычак даямны эгездене, Ол үеде Кенден акым ТАР-ныч арат чоунун эки тура-биле казып турганы Кал-дак Хамар артын аякы чы-чаан орун казарына бааа кырышкен.

Калган өгбөмүн улуг үчү Дырттына тыва күрүнеин бааа бир үдөлдөшкөн хун нояны Монгуш Буян-Балгы-рынын агын чораш. Агай болгаш дараарын, моол, токут үжүк-бикиткип, үлүг чүдү-гелде, аат мунгалда ар кизи-лерден чыла каабас кайтам-чык өскө кизи дээр. Ол оонун ээни ноян-биле солун болган берге, тогулду улуг чурттал-ганы чурттан эркен. Агай-ныч калы азыраан кыс дун-мааы үсгүдө бижээнин ама-гы үеде Чоен-Хемчик ко-жуунун Төвө-Хаяла уруу-ларынын аравында чурттал суулар, Угулган алыр болза Езугу өгбөм, оон агайы Сер-жинмаа кырган-авай ботта-рында төрөн уруулар чок, уруг-ларыган аякыны улус чораш. Олар аяк-толарук болган то уругту калы то-

рөөн ча дунмаларындап азы-рап, өстүрүп калынар.

1921 чылда Ары Оюн ко-жунага болган Тургузукчу Улуг Шуугаанга Кара-Сал-дар сумуузулган төлөз хо-роан мөңгө кырган-ачаа Хо-мушчу Манчын-Мээрени ба-за-ла мал-маганын, хөргө-нүзү хавыргаш, эргезин ка-заап, Барын-Хемчик ко-жуунун «Арга-Тей» деп черже шолчүкен. Өгбөм Езу-ту чыгырычмын-биле мөңгө кырган-ачаа — бо ийн ашы-кыны (оске чүзүн малын са-нымын) чүгө чылгызын 18 чылдыг хавыргаш турган. Шаладык болгаш бир муу-лайы салып, чырап чыгыпым Хемчиктин Дон-Терек хо-луга агын уап каларын чур-ган дээр. Оон күдүн, чава-зынга чедир суг чырап ма-пыншып ийди болгуда чүгө чыгып дээр деп кырган-авам мөңгө амага чугаалап өдүргөмүн Бичимде ды-наан мен.

1931 чылда мөңгө бо өгбө-лөрүмүн эл-хөргөнгө, мал-маганын хавыргалда Кызыл-дыг Комиссия таргазы хүндү-лүг Хермес (Тона) Анчима-Амбиртоога, Козинскийга келтирүгү бер:

Бай-Тайга кожуунуну надын бижик паргап турган. Сат Товариттай, шугуу дарааы Салчак Ондай-оол олар кирип-кенер. Өгбөмдөр мал-ма-ганын, эл-хөргөнгө хавыргаш дугайында бижик-савыры-нын күрүне архивини шыжа-мырындап дилээрме тыял-байн. Калчак-даа барганы билишимес.

Таиды-Тыва Республиканы үдөлдөш тургускан Улуг Хуралга Президиум кеңигу-нүгө сонгудуп чораш кы-рган-ачамын кудозун Кара-Холдун Хермес-Союн сумуу-зун Алашты чыгарышкыныч мал-маганын, хөргөнгө хавыргаш сонгоп, ол Иаанга көзп Моол элчи черинге хе-демелдерин турда, артем-биле бол чыгырычмын чы-гып дуадакчылыг Шадыр дээр чаныс огу-биле калы шо-дуккен. Чагырычмын ага-йы мөн кырган-ачамын ка-ды төрөн хеймер дунмааы Санданын арааш амылаан-ла чок апарган дээр. Агайын чораш Алаштын Сунжакта. Ачамын бааа ийи убагы-нын чаныжа төрөл ийлеп мончын-биле орунушуду-кан.

(Уланчыгач), Даш оол КАГА САД.

ГРИПП ДУГАЙЫНДА ЧҮНҮ БИЛЗЕ ЭКИЛ?

Грипп бүгүдөгө билдингир, халдызырыг аарыг, оон улуг-да, бичил-даа кижилер аарып. Аарыгнын нөтөрө-дикчизи — вирус. Оон элөөн каш хавыргар бар. Оларны А, В, С деп үжүктөр-биле белгелеш турар. Д. И. Ива-новский аттыг вирусология ортем пивилдеш тогууну ды-налы турары-биле алырга, Россияда ноябрь ортузунда эгелеп А деп хөвиринг грипп эпидемиясы эгелген. Аарип өртөр улустун 50 кузуу би-

Эмчиң сүмези

чи уруулар болурун билээ тогуур. Бо чылдын 9 айлар ишти-де Россияда 3,4 млн, а Тыва-да 3662 киши грипптен аарап. Грипп — күскү, кы-кы болгаш чакык үелерде кончуг нөтөрөгөн болур. Аарыг кизи аарып, чөдү-рүп, чугаалаанып турда, я-рааныч чаштанчылары 3 метр чедир тараар. Варус ка-дык кижини тывын орун-че киргеп, өзү көзүдүн, аарыны тыялдырар.

ААРЫГЛАРНЫ ӨӨСКҮТПЕС

Анылыштын кол утга-лышынын халдызырыг аарыгынын өөскүтпес дөң, баш улур хынадаларын чо-рууну, дөңгөрү, бундеш, туберкулез, тубатит, сибирь талааы дөң иштеш аарыг-ларга улур тарылтанын орга-низатан, чурттан албан чер-лерини, столваны, салыг четкилерини азы-чөмчүн сертификация хылап кору-турар бис. Соолуг үеде ург-ларын саргарын, улуг улус-туг туберкулезтан аарыры көүдөн турар-дыр. Берг-Дак-нын, Самгалдайнын уруг-лар садрарына 10 уруг сарга-рып аарап. Ол албан чер-рини дезинфекциязын кыл-ган.

Өрткөк өрөөндөгө чыныла соок кып болгашып хой уругтар грипптен аарып тур-ган. Оон хараакыдан Сама-галдай ортумак школага баштай 7, оон 21 хонук иш-тинде хаар улугу-лаа тавар-жып турду. Кожуун төүндө пивтинин чөмөнчөле чери-ни санатар байдалы негел-деге дүңүшө боорга, хадым-гаш, эргелекчизи 200 муу рубльге торган.

Азы-чөм-биле холбаалыг хандырылгы черлеринге соо-дукчулар турарын дотка-мак негеш, хуу салыгынын санатар байдалым хылап, са-

Аарыг кизи шымыргар, эдил пазир, бажы аарымы, мага-болу истаар, шаг чок болур. Ийги хуниде чөдү-лөрү, думчук тунар. Аарыгын оон ийи нөтөрөгөн-биле, аарыг кизи эмчиң бажыне дүрген чалаар болза эки. Аарыг кижини аныгылаш, анысалаан паат сугта хай-былдырар. Чөдүрү, азынн турган аксын аржыкыл-биле дугулар чугула. Аарыг кизи ажаап турар кизи 4 кат марля масканы келер.

Вера МОНГУШ, Республиканың медицина профилактика товуңу эмчиси.

Садып алыкчыларга Эр улуска хой кежинден даараан (фабрика) тоннарын садып турар.

Адреси: Кызыл, Комсомольская кудумчузу, 97, Агрохандырылга салды.

Комиссия манап турар Кызыгаарлаан харысалаалыг эштежилге «Дук» дүшкен дээрин бугу-ле соонургадгыг ор-ганизацияларга, хуу кижилерге дындаттыбис. Айтырлар тургузуп, санажып алыр күзелдиг кижилерни комиссия дараазында адреске хүлээп алыр: Кызыл, Мир кудумчузу, 15.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистин эргим, ынак эжыны, дунмаасы, акмысы, төрт бичи чаштарын ынак ачаам Маалыр Байыр-оолуну Монгушту соолуг орукчу үдөргөне материалдык болгаш моралдыг деткимчени коргускен республиканын Социал камгалад аямыныга, республиканын деткимче фондузуга (Т. Т. Наважан), «Ак Довурак хлеб» акционер ишти-леддин болгаш Дон-Терезин ортумак школазынын коллек-тивтеринге, чок төрөлдеринге, чыныс классчыларына бааа өске-даа дуаа каткан эш-өөрге четтиргенин илер-гейли, мөгөйдүш.

Төрөдери. Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406, сч. 700161269, МФО 049304729, ИНН—1701003465.

Солун Россия Федерациязынын Парлаалы болгаш масса-дугайынын чөмөктеринин алаамы биле холжугу-дугайынын кагылаалыгына өөрүлүк болгаш буржуазия оюн Иыва девискаар эргелекчиси бурктеткен Вүрүктеттирген агары — Т 00007 Солувад парлаттыган материалдарын авторларыны боолаары резакциянын туржубиле адуулоой барып бо-лур. Айыттыган санаары болгаш өске-лаа фактылары, дышпалылары дөң авторлар боттары харыларар.

Чыгыр № 106 — 215.

РЕДАКЦИЈАНЫН КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н С БАЗЫР

(кол редакторун орадакчыны), М. К. КАЛЧАН (үстүрүк кылдыгыны орадакчыны), Т. П. ХЕРЕК (инвистил кылдыгыны көрөспөктөшүн), Е. О. СЕБЕКШТ (корректор), РЕДАКЦИЈАНЫН ТЕЛЕФОНАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторун орадакчыны — 3-33-91; 3-34-17; харысалаалыг секретарь — 3-34-92, орадакчылары — 3-45-93.

ИЛИШТЕР: анылыс амыралы — 3-34-19; 3-34-98; улустур — 3-34-49; 3-36-73; көзө ажалы амай — 3-36-82; култура, өрөөндөгө болгаш чогаал — 3-39-15; мөңгө алыр спорт — 3-34-57; оюнда — 3-34-59; 3-34-93; ча-са — 3-39-03; корреспондент — 3-41-23; инарукчулар — 2-27-41; солун кебейи баргала — 3-57-92; 3-14-94; бух-галтерия — 3-41-16; чарлалдар килдизи — 3-34-39.